

Hárs Ernő

Tíz év Szabó Lőrinc műhelye körül

Szabó Lőrincről beszélnem nemcsak megtiszteltetés, de különös ambivalens érzés is a számomra. Amikor megismertem, húsz évvel volt idősebb nálam, s a nagy biológiai különbséget még tetézte a beérkezett, hatalmas életművű művész és a kezdő költő közötti óriási szellemi különbség. Halála óta viszont több mint negyven év telt el, s így korban nemcsak utólértem, de húsz évvel meg is haladtam. S ha ehhez még hozzáveszem, hogy az általa gyerekes mindentakarásból megálmodott 2000-ik évet is megértem, úgy érezhetem, hogy – legalább is biológiai értelemben – a kortársa lettem.

Ennek a gondolatnak az előrebocsátása után következzen a beszámoló, mely lényegében Lőrinc utolsó, legnehezebb tíz évére vonatkozik, némi előzménnyel és az azóta is szakadatlanul tartó eleven kisgárzással.

A háború alatt láttam őt először. Tóth Árpádról tartott előadást egy zeneakadémiai matinén, nyilvánvaló összefüggésben a korán eltávozott jó barát hagyatékának gondozásával. Akkor már olvastam Lőrinc műfordításainak első kötetét és válogatott verseit, de személyéről csak annyit tudtam, hogy – akkori kifejezés szerint – magacsinálta ember, egyszerű mozdonyvezető fia. Noha azonnal feltűnt, hogy megjelenésének enerváltsága, előadásának ideges intellektualizmusa ezzel valahogy nincs összhangban, a nyert benyomással nem sokat törődtem. Nekem akkor még Tóth Árpád volt a fontosabb.

Másodszor 1947 nyarán, a Volkmann utcai lakásban találkoztam vele, de nem mint az ő, hanem mint a lánya, Gáborjáni Klára rádiós színésznő vendége. Kisklára, akit azért hívtak így, mert Lőrinc felesége, Mikes Lajos lánya is Klára volt, istenítette az apját, s mint írásainak kitűnő ismerője és gondolatainak legfőbb letéteményese, Elektraként harcolt az igazáért. A háború után rádiós és egyéb kapcsolatok révén feleségemmel együtt bensőséges baráti viszonyba kerültünk vele, ami rengeteg irodalmi beszélgetéssel, versolvasással és közös nyaralással egészen '72-ig, Kisklára haláláig tartott, s aminek erősségét az is fémjelzte, hogy Lőrinc '51-ben vállalta kislányunk keresztapaságát, formálisan, a lánya nevében. Kisklára rokonszenvezett irodalmi törekvéseimmel, első rádiós szerepléseimet javarészt neki köszönhettem, s apja és köztem is ő volt az első közvetítő. Lőrincsel való kapcsolataimban ez jó ideig bizonyos felemásságot eredményezett, ugyanakkor zuhogtak rám a rávonatkozó jelenkori és múltbeli információk. Rengeteget megtudtam róla, lenyűgöző tudásáról és munkabírásáról – a hajdani, botanizálással egybekötött vasárnapi kirándulásoktól – a Shakespeare-fordításokkal töltött híres nyári vakációkig ('35-ben a *Timon* Bisztrán, ahol Kisklára is jelen volt és medvével találkozott, '38-ban az *Ahogy tetszik* a Titi-tónál és '39-ben a *Machbet* a Tátrában). Megtudtam, hogy egyszer a népi írók nagy találkozózt tartottak a Volkmann utcában, melynek a végén mindenki mindenkivel összeveszett. Félelmes volt az a precizításra vonatkozó hír, hogy a Shakespeare-sonettek háború utáni új kiadása előtt még egy dunai csónakkirándulás alkalmával is a korrektúrával volt elfoglalva. Persze, sok mindent nem is tudtam. A Korzáti-kapcsolatról Lőrinc hallgatott, mint a sír, nyilván azért, mert a Klárák potenciális szövetségeseit látta a feleségemben és bennem.

Verset tőlem először mint a Válasz versszerkesztője olvasott. Az eredmény az ő művészi szigorát és az én akkori felkészültségemet figyelembe véve nem lehetett kétséges. Elutasított, de jellemző szokásaként az elutasítással járó keserűséget rögtön egyhítette a „töri a tojáshejat” kifejezéssel.

Egyikünk helyzete sem volt könnyű. A Válasz csakhamar megszűnt, s Lőrincnek a

Tücsökzene után minden saját versre vonatkozó publikálási lehetősége elapadt. Csak műfordítói megbízásokat kapott, ahogy magát kifejezte: „mások gondolatainak kiokádására”. Számomra is hamarosan legördült az irodalmi vasfüggöny, anélkül, hogy mint pl. az újholdasok, az írásos irodalomban legalább átmenetileg megvethettem volna a lábamat. Két elbeszélő költeménnyel értem el némi sikert. A *Hany Istók*, melyről Lőrinc viszonylag melegehangú privát kritikát írt nekem, '49-ben elhangzott a rádióban, az 1697-es parasztfelkelésről írt *Jeltűz Hegyalján* c. munkám pedig pénzjutalmat nyert a Népművelési Minisztérium pályázatán. Az utóbbiról is van egy Lőrincsel kapcsolatos felemás emlékem. '49 szilveszterének napján a Volkmann utcában ebédeltem és beszámoltam Lőrincnek az örvendetes hírről. Gratulált hozzá. Az ünnepi hangulatot azonban menthetetlenül tönkretette az épp jelenlevő – egyébként rendkívül jó eszű, és a családdal mindenben együttérző, még a nevében is a költészetet – egy adoniszi sort – képviselő háztartási alkalmazott, Sáska Juliska közbeszólása, mikor az akkor már mellőzött költő pénzgondjaira hivatkozva, odavágta: „Mért nem csinál az úr is ilyesmit?”

Miután '50-ben két elfogadott és a rádióújságban is jelzett versemet törölték a műsorból, tíz évig nem írtam új verset. A kor mellett ebben persze Lőrinc nyomasztó hatásának is szerepe volt. Néha bosszantó, de legtöbbször helytálló kifogásait hasznosítani igyekezve, éveken át javígtattam korábbi munkáimat. S mikor '56 után kicsit lehetőségem lett volna kibukkanni a homályból, azzal tartott vissza, hogy „jóérzésű magyar fiatalember ilyenkor nem nyüzsög az Írószövetség körül.”

Lassan azután enyhült a szigor. Volt már, amikor megdicsérte néhány soromat. „Ebben teremtő fantázia van” – mondta – „ez pedig a legnagyobb dolog”. S hogy mint műfordítót is becsül valamire, azzal bizonyította, hogy egyszer, amikor régi barátja, Szegi Pál meglátogatta, felszólított, hogy olvassam fel nekik a Theodor Storm fordításaimat. „Csak mondogass oda jól ennek a fiatalembernek” – biztatta Szegit – „mert kibírja. Nem azok fajtájából való, akiknek egyetlen törekvésük, hogy hájjal kenegessék büszkeségüket.” Legtöbbet egy '57 júliusában a Volkmann utcában lezajlott beszélgetés során kaptam tőle. Lőrinc ekkor már nagyon beteg volt. Lényének egyik felével még részt vett a világ dolgaiban, de másikkal már a halálra készülődött. Meglátszott ez az emberekkel szembeni magatartásában. Búcsúzott és igyekezett mindenkivel még valami jót tenni. Ezért osztotta szét az '57 tavaszán kapott Kossuth-díját, és talán ezért biztatott engem is először kifejezetten a költői tevékenységre. Részletes magyarázatba fogott, hogy miként érhetem el, hogy a verseim átütő erejűek legyenek. „Valami egészen egyszerű és természetes dologra kell összpontosítani a figyelmedet” – mondta – „és azt gátlás nélkül leírnod. Ha egyszer sikerül, a többi esetben már úgy megy, mint a karikacsapás.” Nyilván *A földvári mólón* c. versére gondolt, amely ennek a realista szemléletnek a csúcsteljesítményei közé tartozik.

Persze, Lőrinc ars poeticájára vonatkozóan már korábban is sok tanulságos megjegyzést hallottam. '49-ben, amikor az akadémiai Goethe-matiné után sörözni ültünk le családi körben, Lőrinc a többi Goethe-fordító pongyola megoldásait szidta, pl. hogy olyan olcsó kifejezést használnak, mint „a föld ölen.” Az ötvenes évek elején kiadott Heine-kötetről azt mondta, hogy rajta kívül csak Nadányi Zoltán találta el a heinei hangot. Mikor Jammes fordításaimat mutattam neki, szinte ellágyulva fejtegette a jammes-i líra gyermeki naivitásból és finom erotikából összeszőtt különleges varázsát, majd a fordítások véglegesítéséhez egy francia verstant adott kölcsön, azzal a megjegyzéssel, hogy „a szabálytalanságot nem kell szabályosan követni.” Az angolok iránti érdeklődésemet látva megajándékozott egy Pelican- és egy Oxford-antológiával. Az utóbbi átadásánál történt, hogy amikor hálaérzetem nyomatékosabbá tételére a „Nem fog neked hiányozni?” kérdést is megkockáztattam, gorombán rámförmedt: „Micsoda hülyeség!” De nyomban hozzátette: „Persze nem tehetsz a szólam ostobaságáról, mert kellett

valamit mondanod.” Költői hitvallásáról a legvilágosabban egy Patrice de la Tour du Pin kötettel kapcsolatban nyilatkozott, melyet a Francia Követség bocsátott a rendelkezésére abban a reményben, hogy készít belőle néhány műfordítást. „Beleolvastam” – mondta – „több helyen is, de nem tudtam vele mit kezdeni. Az én világom az Arany Jánosi vagy baudelairei világosság, a homályt és kuszaságot átengedem másoknak.”

A világosságra való törekvésnél is erősebb volt talán száz felé ráncigált, hajszott életének a biztonság és egyensúly utáni vágya. Ezért tisztelte és szerette annyira Goethét. Mindjárt első találkozásaink egyikén felolvasott egy részletet a *Metamorphose der Pflanzen*-ből és '55 körül, amikor rádiója elromlása miatt nálunk hallgatta a *Faust* rádióközvetítését, melyben Kisklára játszotta Gretchent, elemi erővel tört fel belőle a sóhaj: „Milyen okos tudott lenni ez az ember!”

A Volkmann utcai nagyszerű könyvtárt, sajnos polgári foglalkozásom terhei miatt nem tudtam annyira kihasználni, mint szerettem volna, de így is a Lőrinc által hallatlan szívóssággal és szakértelemmel gyűjtött óriási anyagnak köszönhetem francia chanson – Angelus Silesius- és Hardy-fordításaimat. Egyébként Lőrinc Thomas Hardyt nagy költői ereje mellett szintén a világosságáért szerette. Fordítói gályarabságának egyik legnagyobb sikere volt a *Tiszta nő*. Emlékszem rá, amikor a fordítás készült. Lőrinc diktálta a szöveget, Nagyklára gépelt és a végén együtt sírtak Tess tragikus halála miatt.

Irodalmi elszigeteltségem folytán az a paradox helyzet állt elő, hogy hosszú ideig Szabó Lőrinc volt az egyetlen költő ismerősöm. Lőrinc tudta ezt, és igyekezett a rendelkezésére álló szűk mozgástérben a helyzetemen javítani. Több lépést is tett az érdekében. Egyszer Lakatos Istvánnak – akit a fiatalok közül Kuczka mellett legjobban ismert – a fülem hallatára részletezte képességeimet, abban a reményben, hogy hozzásegíthet valamilyen lektori állás elnyeréséhez. Egy másik kezdeményezése volt, hogy összehozott Tornai Józseffel, aki az ötvenes évek elején jelentkezett nála mint ifjú költő. Az első közbenjárásból nem lett semmi, Tornaival azonban jó barátságba kerültem, s kapcsolatunkat a mai napig minősíti a Szabó Lőrinc-i közvetítés láthatatlan pecsétje. Avval is enyhíteni próbálta elszigeteltségemet, hogy magával vitt, ha irodalmi meghívást kapott. Így vettem részt az oldalán az '55-ben a Városházán tartott Vörösmarty-emlékünnepen, amelyen Somlyó György beszélt, és ahol Lőrinc elismeréssel nyugtázta, hogy a *Szózat* eléneklésére is sor került.

Természetesen a saját rendezvényein mindig megjelentem, már mint a fővárosiakon, mert a híres '56 október 23-i Illyés Gyulával közösen vállalt miskolci szereplés, sajnos, kimaradt az életemből. De ott voltam '54-ben az Idegen Nyelvek Főiskoláján, amikor Lőrinc műfordításainak mérhetetlen sokszínűségével kápráztatta el a közönséget és ott voltam az '56 nyarán a Mélyépítőknél tartott Szabó Lőrinc-esten. Ekkorra Lőrinc már mint költő is visszanyerte régi rangját, sőt nagyobb ünneplésben részesült, mint valaha. Az egész est legemlékezetesebb része mégis az volt, mikor a *Tücsökzene* Babbitshoz intézett vallomását felolvasta, s azt a zokogástól nem tudta befejezni. Ekkor döbbsentem rá igazán, hogy milyen mélységei és máig felderítetlen titkai vannak ennek a rendkívüli kapcsolatnak.

A Szabó Lőrinc-i költészet érzelmi és értelmi nagyszerűségét csak alkotójának mesterségbeli tudása múlta felül. Cs. Szabó László írta róla, hogy a szörszalat is négyfelé tudja hasítani. Sokezer műfordításában erre bőven lehet bizonyítékot találni, de vannak személyes emlékeim is. Mikor Janus Pannonius *Árvíz* című hexameteres költeményét fordította, megtisztelt azzal, hogy az elémtett két változat közül velem választotta ki a stílusban megfelelőbbet. Nem mondom, hogy könnyű volt a dolgom. Egyik megoldás jobb volt, mint a másik. Az angol fordítások közismert nehézsége a magyar szavak jóval hosszabb volta. Ő a Shakespeare-sonettekkel nem kevés tapasztalatot szerzett ezen a téren, és egyszer azzal büszkélkedett, hogy a *Tücsökzenében* sikerült az „s” kötőszó segítségével tizenegy szót belevinnie egy tízszótagos sorba. Kisklárától tudom, hogy milyen rengeteg változatban készítette el pl. Morgenstern *Első*

hó c. hatsorosát.

Élete szinte minden pillanatát betöltötte a vers. Ha valamivel elkészült, alig várta az alkalmat, hogy környezetéből valakinek felolvassa. Szerette verstémáit a mindennapi beszélgetésbe beszöni. Ennek személyes tanúja voltam a *Forzicia éneke* vagy az *Őszi meggyfa* esetében. Domokos Mátyás írta róla, hogy az idegen versben is az érdekelte a legjobban, amiből Szabó Lőrinc-it tudna csinálni. Emlékszem, hogy egyszer milyen lelkesen idézgette egy teljesen ismeretlen költőné néhány szavát: „Tükör, ragyogó ellenség”, vagy hogy mint inspirálta mások neki is tetsző munkája. Rilke *Orpheus, Eurydike, Hermes* c. versét azért fordította le, mert megemléstettem előtte Rab Zsuzsa azonos fordítását. Amikor a francia chansonokat tartalmazó *Joli Tambour* c. kötetet kölcsönkértem tőle, szemrehányást tett, hogy nem szóltam neki a munkáról korábban, mert ő is szívesen részt vett volna benne.

Rengeteg inspirációt kaptam tőle, de az a szomorú, hogy akkor tudott a legtöbbet segíteni, amikor a saját sorsa egyre válságosabbra fordult. '54 szilveszterén, amit feleségemmel náluk töltöttünk, érte a második szívtrombózis. Újév reggelén vitték el a mentők, s még most is előttem van mosolygósan riadt tekintete, mint olyasvalakié, aki szinte örül a ráváró ismeretlen élményeknek. Ennek a szívtrombózisnak köszönhettem a Leopold Staff fordításaimat. A rádió őt kívánta megbízni a feladattal, de mert ez a lábadozási időszakra esett volna, a család eltitkolta előle a felkérést és nekem játszotta át a munkát. Az elkészült fordítások nemcsak a rádióban hangzottak el többször, de '57-ben, Staff halálakor a Nagyvilágba is besegítettek. Három nappal a halála előtt, '57 szeptember 30-án láttam Lőrincet utoljára. A kórházi látogatás csak tehetetlen szomorúságot ébresztett bennem. Nem tudtam vigasztaló szavakat hazudni annak, aki egész életében semmit sem üldözött olyan elszántan mint az igazság elkendőzését. Jövetelemnek egyébként a baráti érdeklődés mellett meghatározott célja is volt. Üzent, hogy rám akarja bízni összes műfordítása jegyzetanyagának kiegészítését. Alaptermészetét ekkor sem tagadta meg. Kifejtette, hogy művészi szempontból semmi örömöm sem lesz a munkából, de viszonylag könnyűszerrel juthatok pénzhez. A megbízás végül sorsdöntőbb lett a számomra, mint azt a végrendelkezés pillanatában bármelyikünk sejtette volna. Az összes műfordítás kiadója a Szépirodalmi volt, és Domokos Mátyás szerkesztővel való hosszantartó együttműködésem végül számomra is megnyitotta a publikálás útját. '62-ben szerződést kaptam a Csillagóra c. verses- és műfordításkötetemre.

Eddig Lőrincel való irodalmi kapcsolataimról igyekeztem beszámolni, most még az van hátra, hogy mint emberről beszéljek róla. Tulajdonképpen óriás gyerek maradt egész életében, aki mindent akart, ami nagyot és szépet ember megkaphat, s aki abban is gyerekesen viselkedett, hogy nemcsak játszani tudott, de mindenkinek brutális őszinteséggel a szemébe vágta az igazságot.

Őszinteségével nem kevés ellenséget szerzett magának, s azt is mondták rá, hogy önző. De akik igazán ismerték, tudták, hogy csak az írásra fordítható idejét félti és rengeteg kedvesség és segítőkészség lakozik benne. Örült, ha valakinek valamit ajándékozhatott és valamit sajátkezűleg megjavíthatott. Effajta akcióiról egész legendakör alakult ki. Mindentakarásának ellenoldalaként mindennapi életében tökéletesen igénytelen volt. (A Klárák úgy fűtenek, mintha egy gazdag kommunista s nem egy szegény költő házában élnének.) Ezért írhatta a *Tücsökzene* egy részét Thomasék sóstói konyhájában egy kis stokedlin és ezért látták mindenütt szívesen nyári „balatonozásai” alkalmából. Családját gyötörve szerette. Rengeteg fájdalmat okozott nőügyeivel, de talán nincs magyar költő, aki annyit tett volna a gyerekeiért, mint ő, és végül is Nagyklára mellett is halálig kitartott. Ennek a témának is egész irodalma van, és a gyerekeiről szóló – csodálatosan aprólékos és pontos megfigyeléseket tartalmazó – leveleiből született meg végül a *Szeressétek a gyermekeimet* c. könyv, melyet Kisklárának kellett volna megírnia, de melyet az ő betegsége és elesettsége miatt a feleségem jelentetett meg a Móránál.

Mérhetetlenül összetett, ellentmondásos egyénisége predesztinálta, hogy kimagasló nagy költő legyen. És ebben a *Homlokodtól fölfelé* c. versének parancsa szerint nem ismert megalkuvást. Önmagához művészi szempontból ugyanolyan irgalmatlanul szigorú volt, mint másokhoz. S ha újságíróként belekeveredett is a napi politikába, a versei mindvégig folttalanok maradtak, annyira, hogy sok huszadik századi jelentős költőtársa megirigyelhetné az erkölcsi tisztaságukat. Szívós mesterkedéssel még azt is megakadályozta, hogy az *Örök Barátaink* végleges gyűjteményébe olyan szerzők bekerüljenek, akik nem feleltek meg ennek a magas mércének.

Boldog vagyok, hogy ismerhettem, s hogy mind személye, mind művészete életem alkatrésze lett.